

Araştırma Makalesi / Research Article

1991 İLE 2025 ARASINDA AZERBAIJAN'IN GEÇİRMİŞ OLDUĞU İÇ VE DIŞ GELİŞMELER

Rahman AGHAZADA¹

Öz

Bu çalışma, Azerbaycan'ın 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmasından 2025 yılına kadar geçen süreçte yaşadığı iç ve dış gelişmeleri kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan, siyasi istikrarsızlık, ekonomik yeniden yapılanma ve toplumsal dönüşüm süreçleriyle karşı karşıya kalmış; aynı zamanda Dağlık Karabağ çatışması başta olmak üzere ciddi bölgesel sorunlarla uğraşmıştır. 1990'lı yıllardaki iç siyasi krizler, 2000'li yıllarda yerini daha kurumsallaşmış bir devlet yapısına ve enerji kaynaklarının etkin kullanımıyla güçlenen bir ekonomiye bırakmıştır. Dış politikada ise Azerbaycan, hem Batı ile hem de bölgesel aktörlerle dengeli ilişkiler kurmaya çalışmış; 2020 yılında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı ile toprak bütünlüğü konusunda önemli kazanımlar elde etmiştir. 2020 sonrası dönemde ise bölgesel barış girişimleri, enerji diplomasisi ve küresel ittifak politikaları ülkenin dış politikasında belirleyici olmuştur. Bu makalede, Azerbaycan'ın iç dinamikleri ile dış ilişkileri arasındaki etkileşim incelenerek, ülkenin geçirdiği dönüşüm süreci analitik bir çerçevede değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İç siyaset, Dış politika, Karabağ sorunu, Enerji politikaları, Bağımsızlık sonrası dönüşüm

DOMESTIC AND EXTERNAL DEVELOPMENTS OF AZERBAIJAN BETWEEN 1991 AND 2025

Abstract

This study comprehensively analyzes the internal and external developments experienced by Azerbaijan from its independence from the Soviet Union in 1991 to 2025. After independence, Azerbaijan faced political instability, economic restructuring, and social transformation processes; it also dealt with serious regional problems, especially the Nagorno-Karabakh conflict. The internal political crises of the 1990s gave way to a more institutionalized state structure and an economy strengthened by the effective use of energy resources in the 2000s. In foreign policy, Azerbaijan has tried to establish balanced relations with both the West and regional actors; it achieved significant gains in terms of territorial integrity with the Second Karabakh War in 2020. In the post-2020 period, regional peace initiatives, energy diplomacy, and global alliance policies have been decisive in the country's foreign policy. This article examines the interaction between Azerbaijan's internal dynamics and external relations, and evaluates the country's transformation process within an analytical framework.

Keywords: Azerbaijan, Domestic politics, Foreign policy, Karabakh issue, Energy policies,

¹ Dr. Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi rahman.aghazada@ogr.dpu.edu.tr, 0000-0001-8236-1536

Başvuru Tarihi (Received): 12.06.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 02.10.2025

Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, yeni bir devlet kimliği inşa sürecine girmiştir. Bağımsızlık sonrası süreç, ülkenin hem iç siyasi yapılanmasında hem de dış ilişkilerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Modernleşme çabaları ve devlet inşası, ciddi siyasi, ekonomik ve sosyal krizler eşliğinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Azerbaycan, özellikle Dağlık Karabağ sorunu gibi kronikleşmiş problemlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. İç istikrarsızlıklar, darbeler ve yönetim değişiklikleri, devlet kurumlarının güçlenmesini geciktirmiştir. Ancak zamanla siyasi yapı belirli bir istikrara kavuşmuş ve reform süreçleri hız kazanmıştır.

İç gelişmeler bağlamında Azerbaycan, 1990'lı yılların başında yaşanan siyasi çalkantılar ve ekonomik dar boğazlarla mücadele etmiştir. Halk Cephesi hükümetinin kısa ömürlü iktidar deneyimi, ardından Haydar Aliyev'in liderliğinde kurulan yönetim, devletin konsolidasyonu sürecini başlatmıştır. Anayasa'nın kabulü, siyasi partilerin kurulması ve çok partili sistemin gelişmesi bu sürecin önemli aşamalarını oluşturmuştur. Aynı zamanda petrol ve doğal gaz kaynaklarının etkin kullanımı, ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte artan gelirler, altyapı projeleri ve sosyal hizmetler alanında yatırımları beraberinde getirmiştir. İç siyasette istikrar arayışı, demokratikleşme tartışmalarını da sürekli gündemde tutmuştur.

Dış politikada ise Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren çok boyutlu bir strateji izlemeye çalışmıştır. Batı ile ekonomik iş birliğini güçlendirirken, aynı zamanda Rusya ve bölge ülkeleriyle dengeli ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. 1994 yılında imzalanan "Yüzyılın Anlaşması" ile Azerbaycan, uluslararası enerji piyasasına entegrasyonunu sağlamlaştırmıştır. Bu bağlamda enerji diplomasisi, ülkenin dış politikasının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Ayrıca Azerbaycan, Avrupa-Atlantik kurumlarıyla iş birliğini artırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bir yandan da İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi platformlarda aktif rol oynamıştır.

1990'ların sonunda ve 2000'li yılların başında Azerbaycan'ın dış ilişkileri, güvenlik temelli bir eksende ilerlemiştir. Dağlık Karabağ sorununda uluslararası destek arayışı, dış politikanın öncelikli gündem maddesi olmuştur. Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen diplomatik çabalar, çözüm arayışlarına rağmen somut bir sonuç doğurmamıştır. Bununla birlikte Azerbaycan, ulusal savunma kapasitesini artırarak askeri gücünü modernize etmiştir. Enerji projeleri sayesinde Batı ile bağlarını güçlendiren Azerbaycan, stratejik bir aktör olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu süreç, ülkenin hem bölgesel hem de küresel düzeyde konumunun güçlenmesine katkı sağlamıştır.

2020 yılında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın hem iç hem de dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sonucunda toprak bütünlüğünün önemli bir kısmı yeniden sağlanmış ve ulusal birlik duygusu pekişmiştir. 2020 sonrası dönemde, yeniden imar ve kalkınma projeleri iç siyasetin önceliği haline gelmiştir. Dış politikada ise yeni bölgesel iş birlikleri ve ulaşım projeleri öne çıkmıştır. 2025 yılına yaklaşılırken Azerbaycan, ekonomik çeşitlilik ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda stratejik planlamalar yapmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Azerbaycan'ın uluslararası sistemde daha etkin ve söz sahibi bir aktör olma yolunda ilerlediğini göstermektedir.

1.Bağımsızlık ve İlk Yıllar (1991-1994)

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nde başlayan reform hareketleri (perestroyka ve glasnost), Azerbaycan halkı arasında milliyetçilik duygularını güçlendirmiştir. 20 Ocak 1990'da Bakü'de gerçekleşen "Kara Ocak" olayları, bağımsızlık taleplerinin

yoğunlaşmasına neden olmuştur. 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti, ülkenin bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu karar, 18 Ekim 1991'de "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti"nin kabul edilmesiyle resmîyet kazanmıştır. Aynı yılın sonunda gerçekleştirilen referandumda halkın %90'dan fazlası bağımsızlık lehine oy kullanmıştır. Azerbaycan, 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmiştir (Akdoğan, 2007). Böylece Azerbaycan, uluslararası toplum tarafından tanınan bağımsız bir devlet statüsünü elde etmiştir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan, ciddi siyasi ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler döneminde merkezi planlamaya dayalı olan ekonomi, ani bir geçiş süreciyle büyük bir darbe almıştır. Enerji ve sanayi üretimi düşerken, işsizlik ve enflasyon oranları hızla artmıştır. Siyasi alanda ise otorite boşluğu ve kurumsal zafiyetler ülkenin istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. 1992 yılında Ayaz Muttalibov'un görevden alınması, ardından gelen iktidar değişiklikleri siyasi belirsizliği artırmıştır. Halk Cephesi lideri Ebulfaz Elçibey, Haziran 1992'de yapılan seçimleri kazanarak devlet başkanı olmuştur. Ancak Elçibey'in yönetimi, gerek iç politikada gerekse Karabağ Savaşı'nda ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu süreçte devlet otoritesi özellikle kırsal bölgelerde ciddi şekilde zayıflamıştır. Bağımsızlıkla birlikte Azerbaycan, Ermenistan ile Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki anlaşmazlıkta sıcak çatışmalara girmiştir. 1988 yılında başlayan Karabağ sorunu, Sovyetlerin çözüm bulamaması nedeniyle Azerbaycan-Ermenistan savaşına evrilmiştir. 1992-1994 yılları arasında yoğunlaşan çatışmalar, Azerbaycan açısından büyük askeri ve insani kayıplara neden olmuştur. Ermenistan destekli Ermeni güçleri, Dağlık Karabağ'ın yanı sıra çevresindeki yedi Azerbaycan rayonunu da işgal etmiştir. Bu süreçte yüzbinlerce Azerbaycanlı mülteci durumuna düşmüştür. Azerbaycan ordusu, deneyimsizlik ve iç siyasi çekişmeler nedeniyle etkili bir direniş gösterememiştir (Kerimov, 2007, s. 28). Ayrıca ordu içerisindeki disiplin eksikliği ve düzensizlik savaşın seyrini olumsuz etkilemiştir. Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarındaki en büyük ulusal güvenlik tehdidini oluşturmuştur.

İç siyasette ise 1993 yılı Azerbaycan için bir dönüm noktası olmuştur. 1993 yılının Haziran ayında Gence'de General Suret Hüseyinov'un başlattığı isyan, merkezi hükümeti zayıflatmıştır. Bu olay sonucunda Cumhurbaşkanı Elçibey Nahçıvan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Elçibey'in siyasi sahneden çekilmesi, Haydar Aliyev'in Bakü'de iktidarı devralmasına zemin hazırlamıştır. Aliyev, 1993 yılı Ekim ayında yapılan seçimlerle resmen cumhurbaşkanı olmuştur. Haydar Aliyev, uzun yıllar Sovyet sisteminde üst düzey görevlerde bulunmuş deneyimli bir siyasetçiydi. Onun liderliği, Azerbaycan'da görece bir siyasi istikrar sağlamıştır. Aliyev yönetimi, merkezi otoriteyi güçlendirme ve devlet kurumlarını yeniden yapılandırma sürecine girişmiştir. Ekonomik alanda ise bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan çöküşe karşı çeşitli reform girişimleri başlatılmıştır. Azerbaycan, dış yatırım çekmek amacıyla enerji kaynaklarını uluslararası şirketlere açma politikasına yönelmiştir. Bu çerçevede 1994 yılında "Asrın Anlaşması" olarak bilinen büyük petrol anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Batılı petrol şirketleri Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol sahalarına yatırım yapma hakkı elde etmiştir. Ekonomik kalkınmanın temel motoru olarak enerji sektörü ön plana çıkmıştır. Ayrıca özelleştirme programları ve piyasa reformları da başlatılmıştır. Ancak yolsuzluk ve bürokratik engeller reform sürecini yavaşlatmıştır. Yine de petrol gelirlerinin uzun vadede ekonomiyi canlandıracağı beklentisi oluşmuştur. Azerbaycan'ın dış politikası bu dönemde çok yönlü bir arayış içinde şekillenmiştir. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan, hem Batı ile hem de bölgesel güçlerle dengeli ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur ve iki ülke arasında stratejik iş birliği gelişmiştir. Rusya ile ilişkiler ise Karabağ meselesi ve iç politik gelişmeler nedeniyle dalgalı bir seyir izlemiştir. ABD ve Avrupa ülkeleri, Azerbaycan'ın enerji potansiyeline büyük ilgi göstermiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan Batı'ya entegrasyon için çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Muradov, 2004, s. 46-

48). Ancak Karabağ sorunu nedeniyle uluslararası arenada karşılaştığı zorluklar devam etmiştir. Dış politika alanında enerji diplomasisi önemli bir enstrüman haline gelmiştir.

1994 yılında Azerbaycan için hem bir ateşkesin hem de yeni bir başlangıcın yılı olmuştur. 12 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenileri arasında Rusya aracılığıyla bir ateşkes anlaşması sağlanmıştır. Bu ateşkes, savaşın resmen sona ermesini sağlamamakla birlikte, aktif çatışmaların durmasını mümkün kılmıştır. Ancak Dağlık Karabağ ve çevresindeki işgal devam etmiş, kalıcı bir barış sağlanamamıştır. Ateşkestten sonra Haydar Aliyev yönetimi, iç istikrarı güçlendirme ve ekonomik kalkınma hamlelerine odaklanmıştır. "Asrın Anlaşması" ile başlayan enerji projeleri, Azerbaycan'ın uluslararası konumunu pekiştirmiştir. Ayrıca ülke içindeki siyasi muhalefet zayıflamış ve Aliyev yönetimi giderek daha otoriter bir çizgiye yönelmiştir (Kerimov, 2007, s. 32). 1994 yılı itibarıyla Azerbaycan, bağımsızlığının ilk sancılı dönemini geride bırakmış, yeni bir konsolidasyon sürecine girmiştir.

2. İstikar Arayışları ve Petrol Anlaşmaları (1994-2003)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, bağımsızlığını yeniden kazanmasının ardından siyasi istikrarsızlık ve ekonomik çöküşle karşı karşıya kalmıştır. Ülke içinde artan etnik ve siyasi çatışmalar, Karabağ Savaşı'nın etkileriyle birleşerek merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin enerji kaynakları, hem ülke içi kalkınma potansiyeli hem de bölgesel jeopolitik denklemler açısından büyük önem taşımaktaydı. Ancak enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için öncelikle siyasi istikrarın sağlanması bir önkoşul olarak ortaya çıkmıştır. 1993 yılında Haydar Aliyev'in iktidara gelişi, Azerbaycan için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Aliyev, devletin yeniden yapılanmasına ve dış yatırımcıların güvenini kazanmaya yönelik adımlar atmıştır. Özellikle enerji sektöründe dışa açılma ve Batılı enerji şirketleriyle iş birliği arayışı, onun kalkınma stratejisinin temel direklerinden biri olmuştur. Bu bağlamda atılan en önemli adım, 1994 yılında imzalanan ve "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan petrol anlaşmasıdır (Babayeva, 2013).

Haydar Aliyev'in liderliğinde 20 Eylül 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol rezervlerini işlemek üzere uluslararası konsorsiyumla yaptığı tarihi bir mutabakattır. Anlaşma, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile başta BP olmak üzere 11 ülkeden 13 büyük uluslararası petrol şirketi arasında imzalanmıştır. Bu konsorsiyum, Azeri, Çıralı ve Güneşli (ACG) yataklarının ortak işletilmesini öngörmüştür. 30 yıllık bir süreyi kapsayan anlaşmanın ekonomik büyüklüğü 60 milyar dolara kadar ulaşabileceği öngörülmüştür. Bu anlaşma, Azerbaycan'ı küresel enerji piyasalarına entegre ederken ülkenin stratejik önemini artırmıştır. Aynı zamanda Batı ile enerji temelli iş birliğinin başlamasını da simgelemiştir. Aliyev, bu projeyle sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi istikrar sağlamayı da hedeflemiştir. Anlaşmanın ardından ülkeye doğrudan yabancı yatırımlar artmış ve enerji sektörü, ülkenin kalkınmasında lokomotif sektör haline gelmiştir. "Asrın Anlaşması", sadece ekonomik değil, jeopolitik sonuçları itibarıyla da bölgesel güç dengelerini etkilemiştir. Rusya'nın enerji üzerindeki hegemonyasını kırma çabası içindeki Batı, bu anlaşmayı Azerbaycan ile stratejik bir yakınlaşmanın anahtarı olarak görmüştür. Aynı şekilde Türkiye, bu süreçte Azerbaycan'ın enerji projelerinde önemli bir ortak haline gelmiştir. Bu kapsamda Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesi gündeme gelmiş ve ilerleyen yıllarda hayata geçirilmiştir. BTC hattı, Azerbaycan petrollerinin Ermenistan'ı by-pass ederek Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve oradan da dünya piyasalarına ulaşmasını sağlamıştır. Bu, Azerbaycan'ın enerji ihracatında Rusya'ya bağımlılığını azaltmıştır (Hasanov, 2003, s. 56). Dolayısıyla Asrın Anlaşması, enerji güvenliği perspektifinden Batı için stratejik bir hamle olmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan'ın dış politika rotasını belirlemiş ve Batı ile bütünleşmesinin önünü açmıştır.

Haydar Aliyev, anlaşmanın imzalanmasının ardından iç politikada meşruiyetini güçlendirmiştir. Uluslararası aktörlerle kurduğu ilişkiler, onu hem içeride hem de dışarıda güçlü bir lider konumuna taşımıştır. Ancak muhalefet, anlaşmanın bazı maddelerinin ulusal çıkarları yeterince gözetmediği yönünde eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle üretim paylaşım anlaşması (PSA) modeli kapsamında şirketlere verilen geniş imtiyazlar, bazı çevrelerce sorgulanmıştır. Buna rağmen halkın geniş kesimi, anlaşmanın ekonomik kalkınma sağlayacağı beklentisiyle süreci desteklemiştir. Ayrıca, anlaşmanın getirdiği gelirler sayesinde sosyal altyapı yatırımlarına başlanmıştır. Eğitim, sağlık ve ulaştırma alanlarında kayda değer ilerlemeler sağlanmıştır. Bu gelişmeler, Aliyev'in halk desteğini pekiştirmesinde önemli rol oynamıştır. Asrın Anlaşması sonrasında Azerbaycan enerji sektöründe yeni anlaşmalarla istikrar arayışını sürdürmüştür. 1990'ların ikinci yarısında diğer offshore sahalarla ilgili de benzer üretim paylaşım anlaşmaları imzalanmıştır. Bu dönemde SOCAR, hem ulusal bir enerji aktörü hem de yabancı yatırımlarla entegrasyon sağlayan bir yapı olarak şekillenmiştir. Enerji gelirleri, makroekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. 1995 sonrası dönemde Azerbaycan ekonomisinde büyüme oranları yükselmeye başlamıştır. Aynı zamanda Merkez Bankası ve mali denetim kurumları güçlendirilerek gelirlerin yönetimi konusunda kurumsal altyapı geliştirilmeye başlanmıştır (Babayeva, 2013, s. 62). Petrol Fonu'nun kurulması da bu süreçte gelirlerin sürdürülebilir kalkınma için kullanılmasını amaçlayan önemli bir adım olmuştur. Tüm bu gelişmeler, enerji gelirlerinin rasyonel yönetimiyle doğrudan bağlantılıdır.

Haydar Aliyev'in enerji politikası, sadece ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda ulusal güvenlik ve egemenlik stratejisi olarak da şekillenmiştir. Enerji projeleri, ülkenin sınırlarının ve egemenliğinin uluslararası platformlarda tanınmasını sağlamıştır. Özellikle Karabağ sorunu bağlamında Azerbaycan'ın uluslararası desteğe ihtiyacı bulunmaktaydı. Aliyev yönetimi, enerji diplomasisini bu desteği kazanmak için etkin bir araç olarak kullanmıştır. Batılı ülkelerle kurulan stratejik iş birlikleri, Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında diplomatik alanda elini güçlendirmiştir. Ayrıca enerji hatlarının Ermenistan'ı dışarda bırakacak şekilde tasarlanması, dolaylı bir yaptırım unsuru olarak değerlendirilmiştir. Aliyev bu şekilde enerji projelerini yalnızca ekonomik değil, jeopolitik bir silah olarak da kullanmıştır. Bu durum, Azerbaycan'ın bölgesel dengelerde etkili bir aktör haline gelmesine katkı sağlamıştır.

1994–2003 dönemi, Haydar Aliyev'in güçlü liderliği sayesinde Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlandığı ve dışa açık bir ekonomik modelin benimsendiği bir süreç olmuştur. Bu süreçte enerji anlaşmaları, devletin yeniden yapılandırılması ve modernleşme çabalarının merkezinde yer almıştır. Aliyev, enerji kaynaklarını kalkınmanın motoru haline getirirken aynı zamanda sosyal politikaları da ihmal etmemiştir. Yoksullukla mücadele, eğitimde iyileştirme ve kamu hizmetlerinde reformlar bu dönemin karakteristik özellikleri olmuştur. Petrol gelirlerinin kamu yatırımlarına yönlendirilmesi, halkın yaşam kalitesinde kademeli artışlar sağlamıştır. Ancak gelir dağılımında hâlâ belirgin eşitsizlikler söz konusu olmuştur. Buna rağmen, 2003 yılına gelindiğinde Azerbaycan, enerji ihracatçısı bir ülke olarak bölgesel ölçekte önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Haydar Aliyev'in enerji merkezli kalkınma stratejisi, 2003'te görevini oğluna devretmesinin ardından da devam etmiştir. 1994–2003 dönemi, Azerbaycan'ın siyasi istikrarı sağlama ve uluslararası alanda saygın bir aktör olma sürecinde kritik bir evredir. Asrın Anlaşması, bu sürecin dönüm noktası olmuş ve ülkenin ekonomik altyapısının yeniden inşasında temel rol oynamıştır. Haydar Aliyev'in liderliğinde atılan adımlar, Azerbaycan'ı enerji diplomasisinin merkezine yerleştirmiştir (Hasanov, 2003, s. 64). Aynı zamanda bu süreç, dış politikada çok yönlü ilişkilerin kurulmasına da olanak sağlamıştır. Bu dönemde elde edilen başarılar, sonraki yıllarda da ülkenin stratejik yönelimlerini belirlemiştir. Enerji sektörü, yalnızca ekonomik büyüme değil, devlet kapasitesinin artırılması ve ulusal birliğin sağlanması bakımından da belirleyici olmuştur. 2003 yılına gelindiğinde Azerbaycan, hem ekonomik hem

de siyasi açıdan görece bir istikrar kazanmış durumdaydı. Bu temel, sonraki kalkınma ve entegrasyon süreçleri için sağlam bir zemin oluşturmuştur.

3. Ekonomik Kalkınma ve Altyapı Projeleri (2003-2013)

2003 yılında İlham Aliyev'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, ülke ekonomik kalkınma politikalarında yeni bir safhaya girmiştir. Bu dönem, enerji gelirlerindeki artışın etkisiyle şekillenen yapısal dönüşümlerin hız kazandığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Aliyev yönetimi, ekonomik büyümenin itici gücü olarak altyapı yatırımlarını öncelikli bir politika alanı olarak konumlandırmıştır. Ulaştırma, enerji ve şehircilik başta olmak üzere çeşitli sektörlerde hayata geçirilen büyük ölçekli projeler, yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası yatırım ortamındaki cazibesini artırmayı da hedeflemiştir. Bu yatırımlar, "Milli Kalkınma Stratejisi" çerçevesinde planlanarak, ekonomik istikrar ve sosyal refah hedefleriyle uyumlu bir kalkınma anlayışı sergilenmiştir.

Enerji sektörü, bu dönemde Azerbaycan ekonomisinin temel dinamiği haline gelmiştir. 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının faaliyete geçmesi, ülkeye önemli miktarda döviz girdisi sağlamış ve bu kaynaklar, başta altyapı olmak üzere kalkınma projelerinin finansmanında kritik rol oynamıştır. Devlet Petrol Fonu aracılığıyla enerji gelirleri kamu yatırımlarına kanallanmış; enerji iletim altyapısı modernize edilerek hem iç tüketim hem de ihracat kapasitesi artırılmıştır. Bununla birlikte, hükümet enerji sektörüne aşırı bağımlılığın doğurabileceği risklerin farkına vararak, sektörel çeşitlilik politikaları geliştirmiştir (Bal ve Alper, 2010, s. 358). Bu çeşitlendirme stratejileri doğrudan altyapı projeleriyle ilişkilendirilmiştir.

Ulaştırma altyapısı, Azerbaycan'ın bölgesel entegrasyon stratejisinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. İlham Aliyev döneminde karayolu ve demiryolu altyapısının yenilenmesine öncelik verilmiş; bu kapsamda Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi gibi stratejik yatırımlar hayata geçirilmiştir. Yaklaşık 9.000 kilometrelik karayolu modernizasyonu ile iç bölgeler merkezi pazarlara entegre edilmiş; deniz taşımacılığı ise Bakü Limanı'ndaki modernizasyon çalışmaları ile desteklenmiştir. Bu gelişmeler, Azerbaycan'ın Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorundaki rolünü güçlendirmiştir. Aynı zamanda ulaşım altyapısının gelişimi, yerel ekonomilerin canlanmasına katkı sunmuş; kentleşme politikalarıyla bu süreç daha da pekiştirilmiştir (Babali, 2005, s. 35).

2003-2013 döneminde Bakü, kapsamlı bir modernleşme sürecinden geçmiştir. Başkent, bölgesel bir finans ve ticaret merkezi haline getirilmek amacıyla yeniden yapılandırılmış; bu doğrultuda Sovyet dönemine ait mimari dokular dönüştürülmüş, kıyı bölgelerinde rekreasyon alanları ve yeni yerleşim bölgeleri inşa edilmiştir. 2012 Eurovision Şarkı Yarışması'na ev sahipliği yapan Bakü Kristal Salon gibi yapılar, bu dönüşümün uluslararası yansıması olarak öne çıkmıştır. Kentsel dönüşüm süreci yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik boyutlarıyla da ele alınmış; konut, su, elektrik ve doğalgaz altyapıları büyük oranda yenilenmiştir.

Enerji arz güvenliği ve içme suyu altyapısı da bu süreçte öncelikli yatırım alanları arasında yer almıştır. Kırsal alanlara elektrik iletim hatlarının ulaştırılması ve içme suyu şebekelerinin modernize edilmesi, yaşam kalitesinin artırılması yönündeki kamu politikalarının somut göstergeleri olmuştur. Devlet, enerji ve su altyapısını temel bir kamu hizmeti olarak değerlendirmiş ve bu alanlardaki iyileştirmeleri, sürdürülebilir sosyal kalkınma hedefleri doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Ayrıca, çevre dostu kalkınma yaklaşımları kapsamında yenilenebilir enerjiye yönelik pilot projeler hayata geçirilmiştir. Sosyal altyapının geliştirilmesi de bu dönemin önemli unsurlarından biri olmuştur. Eğitim ve sağlık sektörlerinde yüzlerce okul ve sağlık tesisi inşa edilmiş ya da yenilenmiş; kırsal bölgelerdeki altyapı eksiklikleri büyük ölçüde giderilmiştir. Dijital altyapının eğitim sistemine entegrasyonu sağlanmış, e-sağlık

projeleri temel sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmıştır. Kadın ve çocuk sağlığına yönelik altyapı önlemleri güçlendirilmiş; yükseköğretim kurumlarının modernizasyonu yoluyla insan sermayesinin kalitesi artırılmıştır (Bal ve Alper, 2010, s. 361).

Kırsal kalkınma, merkezi yönetimin temel politikalarından biri haline gelmiştir. Tarımsal altyapının iyileştirilmesi doğrultusunda sulama sistemleri, kırsal yollar ve lojistik merkezler inşa edilmiş; bu yatırımlar kırsal üretimin sürdürülebilirliğini desteklemiş, yerel istihdam olanaklarını artırmıştır. Ayrıca kırsal bölgelerde küçük ölçekli enerji projeleri teşvik edilerek kırsal-şehir kalkınma farkının azaltılması amaçlanmıştır.

Bu dönemdeki altyapı yatırımlarının finansmanı büyük ölçüde uluslararası kaynaklarla sağlanmıştır. Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi kuruluşların finansal desteği yanında, kamu-özel işbirliği (PPP) modelleri teşvik edilmiştir. Yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik reformlar, yabancı sermayeyi çekmeye yönelik yasal ve kurumsal çerçevelerin geliştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan, bölgesel ölçekte bir yatırım merkezine dönüşmüştür.

2003-2013 dönemi Azerbaycan açısından yalnızca altyapı projelerinin uygulandığı bir dönem değil, aynı zamanda uzun vadeli ekonomik kalkınmanın temellerinin atıldığı bir süreç olmuştur. Enerji gelirlerinin etkin biçimde kullanılması, sosyo-ekonomik kalkınmayı mümkün kılmış; modernleşen Bakü bu sürecin sembolü haline gelmiştir. Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınma için enerji dışı sektörlerin desteklenmesinin gerekliliği bu dönemin sonlarında fark edilmiş ve bu farkındalık, 2013 sonrası kalkınma politikalarının yönünü belirlemiştir.

4. Azerbaycan'da Sosyal Gelişmeler (2013 2020)

2013-2020 yılları arasında küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, Azerbaycan ekonomisini ve buna bağlı olarak sosyal yapıyı derinden etkilemiştir. Özellikle 2014 yılında petrol fiyatlarının keskin düşüşü, devlet gelirlerinde ciddi azalmaya yol açmıştır. Bu durum, kamu yatırımlarının ve sosyal harcamaların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Petrol gelirlerine yüksek düzeyde bağımlı olan Azerbaycan, bütçe açıklarını kapatmak için çeşitli mali reformlara gitmiştir. Sosyal yardımların ve maaş artışlarının kısıtlanması, halk arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır. Ayrıca işsizlik oranlarında dönemsel artışlar gözlemlenmiştir. Devlet, sosyal dengeleri koruyabilmek amacıyla stratejik rezervleri kullanmış ve bazı sosyal projeleri askıya almıştır. Bu süreçte, ekonomik çeşitliliğin önemi daha fazla vurgulanmıştır. Petrol fiyatlarındaki oynaklık, sosyal politikaların sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyen bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Petrol gelirlerine olan bağımlılığın azaltılması amacıyla tarım sektörü öncelikli alanlardan biri olarak belirlenmiştir. 2015 sonrası dönemde, tarımsal üretimi destekleyen politikalar yürürlüğe konulmuştur. Tarımsal sübvansiyonlar artırılmış, çiftçilere yönelik düşük faizli krediler sunulmuştur. Modern sulama sistemleri ve teknik altyapının iyileştirilmesine yatırım yapılmıştır. Ayrıca, kırsal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla kooperatifleşme desteklenmiştir. Bu politikalar sonucunda bazı bölgelerde üretim artışı sağlanmış, kırsal istihdamda kısmi yükseliş gözlemlenmiştir. Ancak, verimlilik sorunu ve lojistik altyapının yetersizliği kalkınmayı sınırlamıştır. Tarımda dijitalleşme ve inovasyon eksikliği, sektörün sürdürülebilirliğini tehdit eden unsurlar arasında yer almıştır (İdris, 2008). Yine de, tarımın yeniden canlandırılması sosyal dengenin korunmasına katkı sunmuştur.

Sanayi sektörü, ekonomik çeşitlenme stratejisinin önemli bir parçası haline getirilmiştir. Özellikle petrokimya ve hafif sanayi alanlarında yeni yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Devlet destekli organize sanayi bölgeleri kurulmuş, özel sektör teşvik edilmiştir. Yerli üretimi artırmaya yönelik politikalar, ithalat bağımlılığını azaltmayı hedeflemiştir. Bu gelişmeler, işgücü piyasasında yeni istihdam alanları oluşturmuştur. Ancak, sanayi ürünlerinin uluslararası rekabet gücü sınırlı kalmıştır. Teknoloji transferi ve AR-GE faaliyetlerinin yetersizliği, sektörün gelişimini yavaşlatmıştır. Kalifiye işgücü eksikliği ve eğitim-üretim uyumsuzluğu da

önemli sorunlar arasında yer almıştır. Sanayi politikalarının sosyal etkisi, istihdam ve gelir düzeyindeki artışlarla sınırlı kalmıştır.

2013-2020 döneminde Azerbaycan eğitim sistemi, kaliteyi artırma hedefiyle çeşitli reformlara sahne olmuştur. Müfredat güncellemeleri ve öğretmen eğitim programları öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Dijital teknolojilerin eğitime entegrasyonu desteklenmiş, özellikle kırsal bölgelerdeki altyapı iyileştirilmiştir. Uluslararası standartlara uygunluk sağlamak amacıyla Bologna süreci uygulamaları yaygınlaştırılmıştır. Yükseköğretim kurumlarının özerkliği tartışmaya açılmış, üniversite-sanayi iş birliği teşvik edilmiştir. Ancak, eğitimde fırsat eşitsizliği hala önemli bir sorundur. Özellikle gelir düzeyi düşük ailelerin çocuklarının kaliteli eğitime erişimi sınırlıdır. Öğrenci başarıları arasındaki bölgesel farklar, sistemsel dengesizliklerin göstergesi olmuştur. Eğitim reformları sosyal mobilitiyi artırma potansiyeline sahip olmakla birlikte uygulama eksiklikleri nedeniyle sınırlı başarı sağlamıştır (Mammadov, 2008).

Sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak amacıyla önemli yatırımlar yapılmıştır. Yeni hastane ve sağlık merkezleri inşa edilmiş, tıbbi cihaz ve altyapı modernize edilmiştir. Özellikle kırsal alanlarda temel sağlık hizmetlerine erişim kolaylaştırılmıştır. Devlet tarafından finanse edilen sağlık sigortası sistemi pilot bölgelerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistem, zamanla ulusal düzeyde yaygınlaştırılmıştır. Tıbbi personelin eğitime ve istihdamına yönelik teşvikler artırılmıştır. Ancak, özel sağlık hizmetleriyle kamu sağlık sistemleri arasında kalite farkı sürmektedir. Sağlık hizmetlerine erişimde gelir düzeyine bağlı farklılıklar toplumsal eşitsizlikleri yansıtmaktadır. Buna rağmen, sağlık sektöründeki gelişmeler, halk sağlığı göstergelerinde iyileşmelere zemin hazırlamıştır.

2013-2020 döneminde işsizlikle mücadele sosyal politikanın temel önceliklerinden biri olmuştur. Özellikle genç işsizliği, ekonomik büyümenin sosyal tabana yayılmasını engelleyen temel faktörlerden biri olarak görülmüştür. Devlet destekli istihdam projeleri ve mesleki eğitim programları hayata geçirilmiştir. Girişimciliğin desteklenmesi amacıyla KOBİ teşvikleri artırılmıştır. İşgücü piyasasında dijital yetkinliklerin önemi vurgulanmış, buna uygun eğitimler teşvik edilmiştir. Kadınların işgücüne katılım oranı yükseltilmeye çalışılmıştır. Ancak, kayıt dışı istihdam oranı yüksek seviyesini korumuştur. Bölgeler arası ekonomik dengesizlik, istihdamda yapısal eşitsizlikler yaratmıştır. Bu süreçte istihdam politikaları, sosyal istikrarın sağlanmasında sınırlı fakat önemli rol oynamıştır.

Petrol gelirlerine dayalı büyüme modeli, belirli bir dönemde gelir artışına katkı sağlasa da gelir dağılımında adaletsizlik yaratmıştır. Şehir-kırsal ayrımı derinleşmiş, gelir farkları artmıştır. Özellikle Bakü dışındaki bölgelerde yaşayan halkın sosyal hizmetlere erişimi sınırlı kalmıştır. Devlet sosyal yardımlar yoluyla bu eşitsizlikleri dengelemeye çalışmıştır. Ancak yardımların sürdürülebilirliği ve etkinliği tartışmalı olmuştur. Yoksulluk oranlarında kademeli bir azalma görülse de bölgesel farklılıklar devam etmiştir. Asgari ücret artışları, alım gücündeki düşüşü tam olarak telafi edememiştir. Sosyal hareketlilik sınırlı kalmış, alt gelir gruplarının yukarıya çıkışı zorlaşmıştır (İdris, 2008). Bu durum, uzun vadede toplumsal huzur ve kalkınma açısından risk oluşturmaktadır.

Tarım ve altyapı yatırımlarının kırsal bölgelere yönlendirilmesi, yerel kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Yol, su ve enerji projeleri sayesinde yaşam koşulları kısmen iyileştirilmiştir. Kırsal nüfusun şehir merkezlerine göçü yavaşlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, kırsalda kadınların üretime katılımı artırılmış, sosyal rol değişimi gözlemlenmiştir. Kırsal kalkınma projeleri toplumsal dayanışmayı güçlendirmiştir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliği artmış, sosyal hizmetlerin dağılımında denge sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bazı bölgelerde kalkınma hızı yavaş kalmış ve sürdürülebilirlik sorunları ortaya çıkmıştır.

Tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarının azlığı, kırsal ekonomik çeşitlenmeyi sınırlamıştır. Buna rağmen, kırsal kalkınma politikaları sosyal bütünleşmeye katkı sunmuştur.

2013-2020 dönemi Azerbaycan'da sosyal gelişmeler açısından çok katmanlı bir dönüşüm sürecine sahne olmuştur. Petrol fiyatlarının ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki etkileri, kırılganlıkları gözler önüne sermiştir. Tarım ve sanayinin güçlendirilmesi yoluyla ekonomik tabanın genişletilmesi amaçlanmıştır. Eğitim ve sağlık alanında yapılan reformlar, uzun vadeli sosyal kalkınmanın temellerini atmıştır. Ancak uygulamadaki sorunlar, bu reformların etkisini sınırlamıştır. Gelir dağılımı ve istihdamda yapısal sorunlar çözüm beklemektedir. Kırsal ve kentsel alanlar arasındaki farklar sosyal politikaların merkezinde yer almıştır. Sosyal politikaların etkinliği, ekonomik çeşitlenmenin başarısına doğrudan bağlı hale gelmiştir. Bu dönemde atılan adımlar, sürdürülebilir sosyal kalkınma için önemli bir zemin hazırlamıştır.

5. İkinci Karabağ Savaşı ve Yeni Dönem (2020)

İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzun süredir devam eden Dağlık Karabağ ihtilafının yeniden alevlenmesiyle 27 Eylül 2020 tarihinde başlamıştır. Bu savaş, 1994 yılında imzalanan Bişkek Protokolü'nden sonra taraflar arasında yaşanan en kapsamlı askeri çatışmadır. Dağlık Karabağ, uluslararası hukukta Azerbaycan toprağı olarak tanınmasına rağmen fiilen Ermenistan destekli Ermeni güçlerinin kontrolündeydi. 1990'lı yıllardan itibaren Azerbaycan bu durumu siyasi ve diplomatik yollarla değiştirmeye çalışmıştır. Ancak müzakereler sürecinde somut bir ilerleme sağlanamamış, statüko devam etmiştir. 2020 yılına gelindiğinde bölgede askeri tansiyon yeniden yükselmiştir. Azerbaycan, toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla geniş çaplı bir askeri operasyon başlatmıştır. Ermenistan tarafı da askeri yanıt vererek çatışmaları yaygınlaştırmıştır. Böylece 44 gün sürecek olan savaş başlamıştır. Savaşın başlangıcında Azerbaycan ordusu, cephenin farklı noktalarında eş zamanlı harekâtlar düzenlemiştir. Operasyonlar kara, hava ve insansız hava araçları (İHA) desteğiyle yürütülmüştür. Azerbaycan, askeri teknolojideki ilerlemeyi savaş sahasında etkin biçimde kullanmıştır. Ermenistan'ın savunma hatları kısa sürede aşılmaya başlanmıştır. Özellikle Fuzuli, Cebayıl ve Zengilan bölgelerinde hızlı ilerleme kaydedilmiştir. Sivil yerleşim alanlarına yapılan saldırılar ise çatışmaların boyutunu daha da artırmıştır. Azerbaycan yönetimi, uluslararası hukuka uygun olarak toprak bütünlüğünü koruma hakkını savunduğunu açıklamıştır (Yılmaz, 2010, s. 75). Çatışmaların ilk haftasında Azerbaycan önemli stratejik mevziler elde etmiştir. Bu gelişmeler savaşın seyrini Azerbaycan lehine çevirmiştir.

Azerbaycan'ın savaş stratejisi, cephe hattını kırarak Dağlık Karabağ'ın iç kesimlerine ilerlemeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, zayıf savunma noktaları tespit edilerek yoğun taarruzlar gerçekleştirilmiştir. İHA'lar, topçu birlikleri ve özel kuvvetler eşgüdüm içinde görev yapmıştır. Operasyonel üstünlük, Azerbaycan'ın kısa sürede ilerleme kaydetmesini sağlamıştır. Lojistik destek hatları ve mühimmat temini kesintisiz şekilde yürütülmüştür. Ermenistan ise savunma mevzilerini korumakta zorlanmış ve geri çekilmek durumunda kalmıştır. Savaş boyunca bilgi akışı sıkı şekilde kontrol edilmiş ve kamuoyuna net mesajlar verilmiştir. Azerbaycan ordusunun disiplinli hareketi ve modern savaş teknolojisi belirleyici rol oynamıştır. Askerî başarılar, diplomatik zeminde de Azerbaycan'a avantaj sağlamıştır.

Şuşa, Dağlık Karabağ'ın kültürel ve stratejik açıdan en önemli şehirlerinden biridir. Coğrafi konumu nedeniyle Karabağ'ın kontrolü açısından kilit noktadadır. Şehir, hem tarihi kimliği hem de askeri açıdan yüksek bir konumda bulunması nedeniyle savaşın seyrini belirleyici niteliktedir. Azerbaycan ordusu, savaşın ilerleyen aşamalarında Şuşa'ya yönelmiştir. Şehre yönelik operasyon büyük gizlilik içinde planlanmıştır. Dağlık arazi şartlarına rağmen Azerbaycan özel kuvvetleri zorlu bir tırmanışla şehre ulaşmayı başarmıştır. Şuşa'da yaşanan sokak çatışmaları sonucu Azerbaycan ordusu üstünlük sağlamıştır. Şehrin kurtarılması Azerbaycan halkı için büyük bir sembolik zafer olmuştur. Bu gelişme, savaşın psikolojik ve

stratejik dengesini önemli ölçüde değiştirmiştir. Şuşa'nın 8 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan ordusu tarafından kurtarılması savaşın dönüm noktası olmuştur. Bu zafer, Ermenistan'ın savunma gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır. Azerbaycan kamuoyunda büyük bir coşkuyla karşılanan bu gelişme, ulusal birlik duygusunu güçlendirmiştir. Aynı zamanda uluslararası kamuoyunda da dikkat çekmiştir. Şuşa'nın alınması sonrası Ermenistan, daha fazla direnmenin mümkün olmadığını değerlendirmiştir. Azerbaycan ise diplomatik yollarla kalıcı çözüme ulaşma çağrısını yinelemiştir (Çeliksoy, 2021, s. 129). Şehir, tarihi ve kültürel mirasıyla Azerbaycan kimliğinin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle Şuşa'nın kurtarılması sadece askeri değil, aynı zamanda kültürel bir başarı olarak da değerlendirilmiştir. Zaferin ardından barış süreci için somut adımlar atılmaya başlanmıştır.

10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya'nın arabuluculuğuyla ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, savaşın sona erdirilmesini ve yeni bir statükonun tesis edilmesini amaçlamıştır. Bu belgeye göre Ermenistan, işgal altında tuttuğu bölgelerden çekilmeyi kabul etmiştir. Aynı zamanda Rus barış gücü birlikleri Karabağ bölgesine konuşlandırılmıştır. Anlaşmada Nahçıvan ile Azerbaycan arasında ulaşım koridoru tesis edilmesi de yer almıştır. Azerbaycan, Şuşa dahil olmak üzere önemli toprak kazanımları elde etmiştir. Ermenistan ise iç siyasi krize sürüklenmiş, hükümet üzerinde yoğun baskılar oluşmuştur. Ateşkesin ilanı, bölgede uzun süredir devam eden çatışmaların sona ermesini sağlamıştır. Bu süreç, Güney Kafkasya'da yeni bir jeopolitik dönemin başlangıcına işaret etmiştir. Ateşkes anlaşması uluslararası toplum tarafından farklı tepkilerle karşılanmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın zaferini desteklerken, Rusya barış sürecinin teminatı olmuştur. Batılı ülkeler ise genel olarak çatışmaların sona ermesini olumlu karşılamıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), barış sürecine katkı sunmak için yeni öneriler geliştirmiştir. İran, bölge sınırlarının değişmesine karşı olduğunu açıklamıştır. Çin, tarafsızlık ilkesini koruyarak itidalli bir tutum sergilemiştir. Azerbaycan ise savaş sonrası dönemde diplomatik ilişkilerini daha da güçlendirmeyi hedeflemiştir (Kişi, 2022). Bu süreçte Türkiye ile ilişkiler stratejik ortaklık düzeyine taşınmıştır. Barış anlaşmasının uygulanabilirliği bölgesel dengelere bağlı olmaya devam etmektedir.

Savaş sonrası Azerbaycan, işgalden kurtarılan topraklarda yeniden yapılanma çalışmalarına başlamıştır. Altyapı projeleri, ulaşım ağları ve kamu hizmetleri hızla inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle Şuşa, kültürel başkent ilan edilerek özel yatırım programına alınmıştır. Ermenistan'dan boşaltılan bölgelerde güvenli dönüş süreci planlanmaktadır. Tarım, enerji ve turizm alanlarında kalkınma projeleri geliştirilmiştir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması için yeni kurumlar açılmıştır. Türkiye ve diğer dost ülkeler bu süreçte teknik ve mali destek sağlamıştır. Uluslararası yatırımcılar da bölgeye ilgi göstermeye başlamıştır. Bu dönüşüm, Azerbaycan'ın uzun vadeli entegrasyon stratejisinin bir parçasıdır.

İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın askeri ve diplomatik kapasitesini yeniden tanımlayan bir dönüm noktası olmuştur. Savaşın sonunda elde edilen başarı, yıllardır süregelen bir sorunun çözümünde önemli bir aşamayı temsil etmiştir. Şuşa'nın kurtarılması, hem sembolik hem de stratejik bir zaferdir. Ateşkes anlaşması, kalıcı barış için bir temel teşkil etmiştir. Ancak sürecin başarısı, tarafların anlaşmaya uyma iradesine bağlıdır. Azerbaycan, uluslararası hukuk çerçevesinde meşru haklarını savunarak üstünlük sağlamıştır. Bu süreç, Güney Kafkasya'da yeni bir jeopolitik düzenin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Yeniden yapılanma süreci, bölgenin istikrara kavuşması için kritik öneme sahiptir. İkinci Karabağ Savaşı, sadece askeri bir mücadele değil, aynı zamanda bir ulusal diriliş projesi olarak da okunabilir (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, 2020, s. 526-527).

6. Yeniden İmar ve İskan Çalışmaları (2021-2023)

2021-2023 dönemi, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan bölgelerinde yeniden imar ve iskan süreçlerinin hız kazandığı bir dönem olarak dikkat çekmiştir. Bu süreç, devlet politikaları doğrultusunda çok boyutlu bir strateji ile şekillendirilmiştir. İlgili dönemde yürütülen çalışmalar, yalnızca fiziksel altyapının yeniden tesisiyle sınırlı kalmamış; sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler de göz önünde bulundurulmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in liderliğinde, "Büyük Dönüş Projesi" adı altında kapsamlı bir kalkınma planı yürürlüğe konmuştur. Bu plan, bölgenin tarihi dokusunu koruyarak modern bir yaşam alanına dönüşmesini hedeflemektedir. Devlet bütçesinden ciddi oranda kaynak ayrılarak imar faaliyetlerine hız verilmiştir. Ayrıca özel sektörün ve uluslararası kuruluşların desteği de teşvik edilmiştir. Yeniden imar süreci, yerinden edilmiş kişilerin güvenli ve sürdürülebilir biçimde geri dönüşünü sağlama amacı taşımaktadır. Böylece bölgede hem mekânsal hem de sosyoekonomik istikrar hedeflenmektedir.

Yeniden imar sürecinin temel ayağını altyapı ve ulaşım projeleri oluşturmuştur. Elektrik, su, kanalizasyon ve doğalgaz hatları gibi temel hizmetler öncelikli olarak planlanmıştır. Bu hizmetlerin etkin biçimde sağlanması için modern mühendislik çözümleri kullanılmıştır. Karabağ bölgesinde ulaşım ağının geliştirilmesi, ekonomik kalkınmanın ön koşulu olarak değerlendirilmiştir. Yeni inşa edilen otoyollar, tüneller ve köprüler ile bölge içi ve dışı ulaşım entegrasyonu sağlanmıştır. Bu çerçevede, Ağdam-Fuzuli ve Şuşa-Laçın yolları stratejik öneme sahip yatırımlar olarak öne çıkmıştır. Demiryolu hatlarının yeniden inşası da taşımacılıkta sürdürülebilirliği sağlamak adına önem arz etmiştir. Bu projeler, ticaretin canlanmasına ve tarım-sanayi entegrasyonunun güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Ulaşım altyapısı sayesinde lojistik maliyetler düşürülmüş, bölgesel kalkınma ivme kazanmıştır. İskan politikaları, yeniden imarın insan merkezli boyutunu oluşturmaktadır. Yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünü sağlamak amacıyla çağdaş yaşam standartlarına uygun konut projeleri başlatılmıştır. İlk etapta pilot bölgelerde uygulanan bu projeler, daha sonra genişletilmiştir. Konut inşası sırasında çevre dostu malzemelerin kullanımı teşvik edilmiştir. Akıllı bina sistemleri ve enerji verimliliği esas alınarak yapılar tasarlanmıştır. Ayrıca sosyal donatılar, eğitim ve sağlık tesisleriyle birlikte planlanarak bütüncül bir yaşam alanı oluşturulmuştur. Devlet desteğiyle inşa edilen bu konutlar, vatandaşlara ücretsiz ya da düşük maliyetli olarak sunulmuştur. Konutların tasarımında geleneksel mimari öğeler ile modern yapı teknikleri harmanlanmıştır (Mikail ve Tazegül, 2012). Bu sayede hem kimlik korunmuş hem de yaşam kalitesi artırılmıştır.

Havalimanı projeleri, Karabağ'ın bölgesel ve uluslararası ulaşım ağına entegrasyonunda kritik rol oynamaktadır. 2021 yılında Fuzuli Uluslararası Havalimanı'nın inşası rekor sürede tamamlanarak hizmete açılmıştır. Ardından Zengilan ve Laçın havalimanları projelendirilmiş ve inşaat süreçleri başlatılmıştır. Bu havalimanları, bölgeye hem yatırım hem de turist çekmeyi amaçlayan stratejik yatırımlardır. Havalimanlarının inşasında uluslararası standartlara uygunluk ve çevre hassasiyeti ön planda tutulmuştur. Söz konusu projeler, sivil havacılığın yanı sıra acil durum, güvenlik ve lojistik amaçlara da hizmet edecek şekilde planlanmıştır. Havalimanı bağlantı yolları ve ulaşım merkezleriyle entegre edilerek bölgesel kalkınmaya katkı sağlanmıştır. Ayrıca bu yatırımlar, yerel istihdamı artırarak ekonomik dinamizm yaratmıştır. Havalimanlarının devreye alınması, Karabağ'ın dış dünyaya açılan kapıları olma özelliğini pekiştirmiştir.

Yeniden imar sürecinde "akıllı şehir" konsepti, teknolojik altyapının entegrasyonu açısından büyük önem taşımaktadır. Zengilan ilçesi, bu yaklaşımın pilot uygulama alanı olarak seçilmiştir. Akıllı şehir tasarımları, sürdürülebilir enerji sistemleri, dijital yönetim altyapısı ve veri odaklı şehir planlamasını içermektedir. Güneş ve rüzgar enerjisi kullanımının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Akıllı su yönetimi ve atık geri dönüşüm sistemleri, çevresel sürdürülebilirliği desteklemiştir. Şehir içi ulaşımında elektrikli araç altyapısı ve dijital trafik

yönetim sistemleri kurulmuştur. Ayrıca güvenlik, sağlık ve eğitim hizmetleri dijital platformlarla desteklenmiştir. Bu uygulamalar, vatandaşların yaşam kalitesini artırmak ve kaynak kullanımını optimize etmek amacıyla geliştirilmiştir. Akıllı şehirler, Karabağ'ın kalkınmasında model teşkil edecek örnekler sunmaktadır. Yeniden iskan edilen bölgelerdeki eğitim ve sağlık hizmetleri, sosyal yaşamın yeniden inşasında kilit rol oynamaktadır. İlk ve ortaöğretim kurumları, çağdaş eğitim teknolojileri ile donatılmış şekilde inşa edilmiştir. Ayrıca meslek edindirme merkezleri ile yerel halkın istihdam potansiyeli artırılmak istenmiştir. Sağlık altyapısında modern hastaneler ve aile sağlığı merkezleri bölgeye kazandırılmıştır. Tıbbi ekipman ve sağlık personeli desteği, merkezi hükümet tarafından sağlanmaktadır. Uzaktan eğitim ve tele-tıp sistemleri, dijitalleşme stratejileriyle bütünleştirilmiştir. Böylece kırsal bölgelerdeki erişim sorunları büyük ölçüde azaltılmıştır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesi, göç eden nüfusun geri dönüşünü teşvik eden bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Mikail ve Tazegül, 2012).. Bu yatırımlar, insan sermayesinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Fiziksel altyapının yanı sıra sosyal ve kültürel yapının yeniden inşası da önem arz etmektedir. Karabağ'daki tarihi ve kültürel miras unsurları tespit edilerek restorasyon projeleri başlatılmıştır. Cami, kilise, han ve köprü gibi yapılar, aslına uygun biçimde yeniden inşa edilmiştir. Bu süreçte hem yerel hem de uluslararası uzmanların katkısı alınmıştır. Kültür merkezleri, müzeler ve kütüphaneler, toplumsal kimliğin yeniden canlandırılmasına yönelik önemli adımlar olmuştur. Ayrıca sanatsal etkinlikler ve festivaller ile bölgeye canlılık kazandırılmaktadır. Gençlik merkezleri ve spor tesisleri inşa edilerek sosyal bütünlük desteklenmiştir. Kültürel kalkınma, bölgesel barış ve dayanışma için uzun vadeli bir strateji olarak benimsenmiştir. Bu yaklaşım, Karabağ'ın yalnızca ekonomik değil, kültürel bir cazibe merkezi olmasını da hedeflemektedir.

Yeniden imar süreci, aynı zamanda ekonomik kalkınmayı teşvik eden politikalarla desteklenmiştir. Tarım, hayvancılık ve sanayi alanlarında yatırım projeleri geliştirilmiştir. Tarım arazileri ıslah edilerek üretim faaliyetleri yeniden başlamıştır. Sanayi bölgeleri ve organize sanayi siteleri kurularak özel sektör yatırımları için uygun ortam sağlanmıştır. KOBİ'ler desteklenmiş, kadın ve genç girişimciliği teşvik edilmiştir. Bu sayede yerel istihdam artırılmış ve göçün tersine çevrilmesi sağlanmıştır. Ayrıca kooperatifçilik modelleri ile topluluk temelli ekonomik yapılar güçlendirilmiştir. Bölgedeki ekonomik faaliyetler, sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Böylece yeniden imar süreci, aynı zamanda ekonomik özgüveni ve refahı artıran bir dönüşüme zemin hazırlamıştır.

2021-2023 döneminde yürütülen yeniden imar ve iskan çalışmaları, Karabağ'ın yeniden canlanmasını hedefleyen bütüncül bir vizyonu yansıtmaktadır. Fiziksel altyapının inşası kadar insan odaklı kalkınma stratejileri de bu vizyonun temel bileşenlerindendir. Modern kentleşme ilkeleri, sürdürülebilirlik, teknoloji ve kültürel koruma politikalarıyla bütünleştirilmiştir. Elde edilen ilerlemeler, bölge halkının yaşam kalitesini artırırken aynı zamanda ulusal birliğin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmalar, yalnızca bugünün değil, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulunduran uzun vadeli planlara dayanmaktadır. Uluslararası iş birlikleri ve yenilikçi yaklaşımlar, imar sürecinin etkinliğini artırmaktadır. 2023 sonu itibarıyla belirlenen hedeflerin büyük ölçüde gerçekleştiği görülmektedir. Önümüzdeki dönemde ise bu çalışmaların daha da derinleştirilerek devam etmesi beklenmektedir. Karabağ, bu dönüşüm süreciyle sadece bir coğrafya değil, bir kalkınma modeli haline gelmektedir.

7. Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler (1991-2025)

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, dış politikasını çok yönlü ve dengeli bir strateji üzerine inşa etmiştir. Ülkenin dış politika öncelikleri, egemenliğini korumak, ekonomik kalkınmayı desteklemek ve bölgesel barışa katkı sunmak üzerine temellenmiştir. Erken dönemlerde iç siyasi istikrarsızlıklar ve Dağlık Karabağ sorunu dış politikada sınırlayıcı bir etki

yaratmıştır. Ancak 1994'te imzalanan ateşkesin ardından, Azerbaycan daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması, dış ilişkilerin ekonomik boyutunu güçlendirmiştir. Coğrafi konumu itibarıyla Azerbaycan, hem Batı ile hem de bölgesel güçlerle dengeli ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Avrupa Birliği, Rusya ve İran ile ilişkiler ayrı ayrı önem taşımaktadır. 2000'li yıllardan itibaren diplomatik kapasitesini artıran Azerbaycan, uluslararası platformlarda daha görünür hale gelmiştir. 2020 sonrası dönemde ise özellikle Karabağ Savaşı sonrası yeni dış politika parametreleri şekillenmiştir (Öraz, 2016, s. 250).

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, "bir millet, iki devlet" anlayışı temelinde gelişmiş ve stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır. 1991'den itibaren Türkiye, Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olmuş ve her alanda destek sağlamıştır. Enerji, savunma, eğitim ve ulaşırma gibi pek çok sektörde iki ülke arasında kapsamlı iş birlikleri geliştirilmiştir. 2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, ilişkilerin kurumsal temelini güçlendirmiştir. TANAP gibi enerji projeleri sayesinde Türkiye, Azerbaycan gazının Avrupa'ya ulaştırılmasında kilit rol üstlenmiştir. 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin siyasi ve teknolojik desteği, iki ülke arasındaki güvenlik bağlarını pekiştirmiştir. Bu süreçten sonra ilişkiler savunma sanayi ve askeri eğitim alanlarında daha da derinleşmiştir. 2021 yılında Şuşa Beyannamesi ile ilişkiler müttefiklik seviyesine çıkarılmıştır (Mikail ve Tazegül, 2012). Türkiye, Azerbaycan'ın bölgesel entegrasyonunda stratejik bir ortak olmaya devam etmektedir.

Ekonomik ilişkiler açısından Türkiye, Azerbaycan'ın en büyük ticaret ortaklarından biri haline gelmiştir. Karşılıklı yatırımlar özellikle enerji ve inşaat sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'deki SOCAR yatırımları, ekonomik ilişkilerin kapsamını ve derinliğini artırmıştır. Aynı şekilde, Türk firmaları Azerbaycan'da büyük altyapı projelerinde aktif rol üstlenmektedir. Lojistik bağlantılar açısından Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, iki ülke arasındaki ticareti kolaylaştıran önemli bir altyapı projesidir. Kültürel iş birliği alanında ise eğitim, medya ve sivil toplum kurumları arasında yoğun etkileşimler söz konusudur. Her yıl yüzlerce Azerbaycanlı öğrenci, Türkiye'de yükseköğrenim görmektedir. Kültürel benzerlikler ve ortak tarihsel miras, iki halk arasındaki yakınlığı pekiştirmektedir. Bu çerçevede Türkiye ile ilişkiler yalnızca siyasi değil, çok boyutlu bir kardeşlik temeli üzerine oturmaktadır.

Azerbaycan'ın Avrupa Birliği ile ilişkileri enerji merkezli pragmatik bir anlayışla şekillenmiştir. AB, Azerbaycan'ı Hazar bölgesinde enerji arz güvenliğinde stratejik bir ortak olarak görmektedir. Güney Gaz Koridoru ve TANAP projeleri, Azerbaycan'ı Avrupa enerji haritasında önemli bir aktör haline getirmiştir. 2006'dan itibaren imzalanan ortaklık anlaşmaları, ilişkilerin kurumsallaşmasını sağlamıştır. 2022 yılında Azerbaycan ile AB arasında imzalanan enerji mutabakatı, doğalgaz ihracatının artırılmasını öngörmektedir. Bunun yanında ulaşırma, çevre ve eğitim gibi alanlarda da AB ile iş birlikleri yürütölmektedir. Ancak insan hakları ve demokratikleşme konularında zaman zaman eleştiriler ilişkilerde gerilim yaratabilmektedir. Buna rağmen enerji temelli karşılıklı bağımlılık, ilişkilerin kopmasını engellemektedir. Azerbaycan, AB ile ilişkilerinde ekonomik kalkınmasını destekleyecek iş birliklerine öncelik vermektedir.

Azerbaycan, AB'nin Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde bölgesel iş birliklerine katılmaktadır. Bu program, siyasi reformlar ve ekonomik entegrasyon hedeflerini içermektedir. Ancak Azerbaycan, üyelik perspektifi sunulmaması nedeniyle programı sınırlı fayda sağlayan bir araç olarak değerlendirmektedir. AB ile imzalanması planlanan yeni iş birliği anlaşması uzun süredir müzakere edilmektedir. Siyasi diyalogun kesintili ilerlemesi, taraflar arasında daha kurumsal bir çerçevenin oluşmasını geciktirmiştir. Azerbaycan, egemenliğine müdahale olarak gördüğü siyasi talepler karşısında temkinli bir tutum sergilemektedir. Bununla birlikte, teknik düzeydeki temaslar ve projeler iş birliğini sürdürür niteliktedir. AB ile ilişkiler, enerji ve altyapı alanında karşılıklı çıkar temelinde istikrarlı bir şekilde devam etmektedir. Diplomatik düzeyde

ise Azerbaycan, AB ile dengeli bir ilişki sürdürme çabası içerisinde. Rusya, Azerbaycan'ın kuzey komşusu ve tarihsel olarak en etkili dış aktörlerinden biridir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında iki ülke ilişkileri yeni bir temele oturmuştur. 1990'lı yıllarda ilişkilerde bazı güven krizleri yaşansa da, 2000'li yıllarda daha kurumsal bir iş birliği geliştirildi. Ekonomik ilişkiler başta olmak üzere enerji ve güvenlik alanlarında diyalog artmıştır. Rusya, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını yönlendirme kabiliyeti açısından stratejik bir denge unsuru olmuştur. 2020 Karabağ Savaşı sonrasında Rusya, ateşkes sürecinde arabulucu rolü üstlenmiştir. Bu bağlamda Rus barış gücü, bölgede geçici bir düzenleyici aktör olarak konuşlandırılmıştır. Rusya'nın bölgedeki varlığı, Azerbaycan açısından dikkatle yönetilmesi gereken bir stratejik unsurdur (Öraz, 2016, s. 250). İki ülke, ortak çıkarlar kadar rekabet unsurlarıyla da birbirine bağlıdır.

Ekonomik olarak Azerbaycan ile Rusya arasında önemli ticaret hacmi söz konusudur. Özellikle tarım ürünleri ve sanayi malları karşılıklı ticaretin ana kalemlerini oluşturur. Enerji alanında ise rekabet ve iş birliği iç içe geçmiştir. Rus enerji şirketleri zaman zaman Azerbaycan enerji sektöründe yatırım yapmaktadır. Ancak Azerbaycan, enerji ihracatında Rusya'ya bağımlı olmamaya özen göstermektedir. Lojistik açıdan Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru, iki ülke arasındaki ekonomik bağları güçlendiren bir projedir. Ayrıca gümrük iş birliği, sınır ticaretini kolaylaştıran mekanizmalar sunmaktadır. Ekonomik ilişkilerde istikrar, iki ülkenin siyasi diyalog düzeyine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Rusya ile ilişkilerde Azerbaycan, ekonomik pragmatizm ve stratejik özerklik ilkelerini dengelemeye çalışmaktadır. İran, Azerbaycan'ın güney komşusu olup tarihsel, kültürel ve dini bağlara sahiptir. Her iki ülke Şii nüfusa sahip olmasına rağmen, siyasi sistem farkları zaman zaman gerginliklere neden olmuştur. İran, Azerbaycan'daki laik yapıyı eleştirel bir gözle izlemektedir. 1990'lı yıllardan itibaren sınır güvenliği ve ekonomik iş birliği gibi alanlarda iş birliği geliştirilmiştir. Ancak İran'ın Ermenistan ile olan ilişkileri, Azerbaycan nezdinde sürekli bir güven sorunu yaratmıştır. 2020 sonrası dönemde İran'ın Azerbaycan'ın zaferine mesafeli tutumu, ilişkileri yeniden gerilime sokmuştur. Buna karşın Azerbaycan, İran ile doğrudan çatışmadan kaçınmayı tercih etmektedir. Sınır ticareti, enerji ve ulaştırma alanlarında temaslar zaman zaman artmaktadır (Sancak, 2018). İran ile ilişkiler, dikkatli diplomasi ve denge politikası gerektirmektedir.

İran ile Azerbaycan arasında ekonomik ilişkiler zaman zaman inişli çıkışlı olmuştur. Sınır kapıları ve transit geçişler, iki ülke arasındaki ekonomik etkileşimin temelini oluşturmaktadır. İran üzerinden Orta Asya'ya uzanan ulaştırma projeleri, Azerbaycan için stratejik değer taşımaktadır. İran da Azerbaycan üzerinden Kafkasya'ya ve Rusya'ya erişim imkânı aramaktadır. Ancak ambargolar ve jeopolitik gelişmeler, bu potansiyeli sınırlamaktadır. İran'ın Güney Azerbaycan politikası da ikili ilişkileri etkileyen önemli bir faktördür. Azerbaycan, bu konuda iç işlerine karışılmasına karşı duyarlıdır. Bununla birlikte bölgesel projeler ve çok taraflı platformlar, iş birliği zemini yaratmaktadır. Azerbaycan, İran ile ilişkilerde karşılıklı saygı ve egemenlik ilkesini önceleyen bir diplomasi izlemektedir.

8. Güncel Durum ve Gelecek Vizyonu (2023 2025)

2023-2025 dönemi, Azerbaycan ekonomisi için yapısal dönüşüm ve çeşitlendirme çabalarının hız kazandığı bir süreci temsil etmektedir. Petrol ve doğalgaz gelirlerine olan bağımlılığın azaltılması, ekonomik istikrar açısından öncelikli bir hedef olarak belirlenmiştir. Tarım, sanayi ve turizm gibi sektörlerde yatırım teşvikleriyle büyüme stratejileri uygulanmaktadır. Gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) artışı, enerji dışı sektörlerdeki performansla desteklenmektedir. Enflasyon oranları ılımlı seyretmekte olup, merkez bankası fiyat istikrarını korumaya yönelik önlemler almaktadır. Döviz rezervleri ve dış ticaret dengesi, küresel enerji fiyatlarındaki değişimlere duyarlı olmakla birlikte kontrollü bir seyir izlemektedir. Ekonomik kalkınma planları çerçevesinde dijital ekonomi, yeşil enerji ve lojistik altyapı ön plana çıkarılmaktadır. Bölgesel iş birlikleri ve Orta Koridor projeleri, Azerbaycan'ın transit ülke rolünü

pekiştirmektedir. Bu çerçevede, ekonomik görünüm genel hatlarıyla olumlu, ancak küresel risk faktörlerine karşı temkinli bir iyimserlik içermektedir.

2023-2025 arasında Azerbaycan'ın iç siyasi yapısı istikrarını sürdürmekte olup, devlet kurumlarının etkinliği güçlendirilmektedir. Yasama, yürütme ve yargı organlarının kurumsal kapasitelerinin artırılması yönünde reform süreçleri devam etmektedir. Kamu yönetiminde dijitalleşme, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri ön plana çıkmaktadır. Cumhurbaşkanlığı sistemi içerisinde siyasi karar alma mekanizmalarının merkezileştiği gözlemlenmektedir. Uluslararası ilişkilerde ise Azerbaycan, çok yönlü dış politika stratejisini sürdürmektedir. Türkiye ile stratejik ittifak, Rusya ile pragmatik iş birliği ve Avrupa Birliği ile ekonomik yakınlaşma dengeli biçimde yürütülmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi çok taraflı platformlarda aktif katılım sergilenmektedir. Enerji diplomasisi ve ulaştırma projeleri, Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu güçlendiren temel araçlar olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak siyasi görünüm, içerde düzenli bir reform süreci, dışarda ise çok taraflı angajmanlar üzerinden şekillenmektedir. İkinci Karabağ Savaşı sonrası elde edilen kazanımların kurumsallaşması, 2023-2025 döneminde stratejik önceliklerden biridir. Karabağ'ın yeniden entegrasyonu, yalnızca fiziki altyapı inşasıyla değil, aynı zamanda idari, sosyal ve kültürel yeniden yapılanma ile gerçekleşmektedir. Devlet, bölgede güvenlik, yönetim ve hizmet sunumu kapasitesini artırmak amacıyla yeni idari yapılanmalar oluşturmuştur. Zengezur Koridoru ve Fuzuli Havalimanı gibi projeler, bölgenin ulaşım altyapısını güçlendirmiştir. Yerinden edilmiş kişilerin geri dönüş süreçleri, uluslararası standartlara uygun olarak kademeli biçimde yürütülmektedir. Eğitim ve sağlık kurumlarının yeniden kurulması, sosyal entegrasyonun temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Yerel halkın katılımıyla yürütülen kalkınma planları, toplumsal uyum açısından önem arz etmektedir (Taşdemir, 2024). Karabağ'ın kültürel mirasının korunması ve yeniden ihyası da entegrasyon sürecinin bir parçasıdır. Bu kapsamda, Karabağ bölgesi, devletin bütünsel kalkınma stratejilerinde merkezi bir konuma sahiptir.

2023-2025 döneminde Karabağ'da yürütülen altyapı projeleri, sürdürülebilir kentleşme anlayışıyla bütünleştirilmektedir. Elektrik, su, doğalgaz ve iletişim altyapıları modern teknolojiyle yeniden inşa edilmektedir. “Akıllı köy” ve “akıllı şehir” projeleri, bölgeye entegre dijital sistemlerin uygulanmasını içermektedir. Fuzuli, Şuşa ve Ağdam gibi kentlerde örnek teşkil edecek nitelikte sürdürülebilir yerleşim modelleri geliştirilmektedir. Ulaşım bağlantıları kapsamında otoyol, demiryolu ve havalimanı yatırımları hız kazanmıştır. Bu projeler, hem bölge halkının yaşam kalitesini artırmakta hem de ekonomik faaliyetleri canlandırmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu, çevresel etkilerin azaltılmasına katkı sunmaktadır. Tarım altyapısının iyileştirilmesi de kırsal kalkınma hedeflerinin bir parçası olarak uygulanmaktadır. Bu süreçte kamu-özel sektör iş birliği modelleri önemli rol oynamaktadır.

Azerbaycan, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi doğrultusunda 2023-2025 döneminde kapsamlı ulusal planlamalar yürütmektedir. Ekonomik büyüme, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal kapsayıcılık, temel kalkınma ilkeleri olarak benimsenmiştir. Gelir dağılımındaki adaletsizliklerin azaltılması ve istihdam artışı, sosyal politika öncelikleri arasındadır. Eğitimde fırsat eşitliği ve kaliteli sağlık hizmetlerine erişim, insan sermayesinin güçlendirilmesine yöneliktir. Kadınların ve gençlerin kalkınma süreçlerine etkin katılımı desteklenmektedir. Enerji verimliliği, atık yönetimi ve karbon emisyonlarının azaltılması çevre politikalarının odak noktasıdır. Tarım ve sanayide kaynak kullanımının optimizasyonu, çevreyle uyumlu üretim hedeflerine katkı sağlamaktadır. Dijital dönüşüm, sürdürülebilir kalkınma vizyonunun teknoloji boyutunu oluşturmaktadır. Uluslararası kalkınma göstergeleriyle uyumlu izleme ve değerlendirme mekanizmaları da kurulmuştur.

2023-2025 döneminde Azerbaycan, eğitim sisteminde dijitalleşme ve nitelik odaklı reformlara yönelmiştir. Öğretmen yetiştirme programları, STEM temelli müfredatlar ve dijital öğrenme platformları yaygınlaştırılmaktadır. Mesleki ve teknik eğitim kurumlarının güçlendirilmesi, istihdam odaklı insan kaynağı stratejisinin temelidir. Gençlerin iş gücü piyasasına entegrasyonu için staj, girişimcilik ve mentorluk programları desteklenmektedir. Kadınların iş gücüne katılım oranının artırılması, sosyal cinsiyet eşitliği bağlamında önceliklidir. Yükseköğretimde uluslararasılaşma ve kalite güvencesi sistemleri geliştirilmektedir. İş dünyası ile üniversiteler arasında iş birliği modelleri teşvik edilmektedir. Dijital beceriler ve yeşil işler, yeni ekonomi dinamiklerinin öncelikli alanları arasında tanımlanmıştır. Bu dönüşüm süreci, insan odaklı kalkınmanın eğitim ve istihdamla pekiştirilmesine hizmet etmektedir. Çevresel koruma, Azerbaycan'ın kalkınma gündeminde stratejik bir boyut kazanmıştır. 2023-2025 arasında yenilenebilir enerji yatırımları, özellikle güneş ve rüzgâr enerjisi alanlarında artış göstermektedir. Karabağ ve Doğu Zengezur bölgeleri, yeşil enerji havzaları olarak planlanmaktadır. Enerji üretiminde karbon salınımının azaltılması, Paris İklim Anlaşması hedefleriyle uyumlu politikalar çerçevesinde yürütülmektedir. Ormanlaştırma projeleri, biyoçeşitliliğin korunması ve arazi ıslahı çalışmalarıyla desteklenmektedir. Su kaynaklarının yönetimi ve tarımsal sulama altyapılarının yenilenmesi de öncelikli alanlardandır. Atık yönetimi ve geri dönüşüm sistemlerinin yaygınlaştırılması hedeflenmektedir (Sancak, 2018). Sanayi tesislerinde çevresel standartlara uygunluk denetimleri sıklaştırılmaktadır. Bu politikalar, yeşil dönüşümün ekonomik ve ekolojik boyutlarının entegrasyonuna katkı sunmaktadır.

Azerbaycan, 2023-2025 döneminde uluslararası kalkınma iş birliklerini derinleştirmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesindeki ortak projeler, ekonomik ve kültürel entegrasyonu güçlendirmektedir. Orta Koridor ve Zengezur Koridoru projeleri, bölgesel bağlantısallığı artırarak ticaret yollarını çeşitlendirmektedir. Avrupa Birliği ile yürütülen enerji ve ulaşım projeleri stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır. Rusya, İran ve Çin gibi komşu ülkelerle dengeli ve pragmatik ilişkiler sürdürülmektedir. Azerbaycan, BM ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi kuruluşlarla kalkınma odaklı iş birliklerine öncelik vermektedir. Karabağ bölgesinde yürütülen projeler için uluslararası finans kuruluşlarının teknik ve mali desteği sağlanmaktadır. Küresel kalkınma hedefleriyle uyumlu projelere katılım, ülkenin dış politika imajını da olumlu etkilemektedir. Bu bağlamda, uluslararası iş birliği sürdürülebilir kalkınmanın hem finansal hem de diplomatik boyutlarını güçlendirmektedir.

Azerbaycan'ın 2025 sonrası vizyonu, ekonomik çeşitlenme, sosyal kapsayıcılık ve çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde şekillenmektedir. Karabağ'ın yeniden entegrasyonu, bu vizyonun stratejik bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Dijitalleşme, yeşil enerji ve bilgi ekonomisi alanlarında liderlik hedeflenmektedir. İnsan sermayesinin güçlendirilmesi, uzun vadeli kalkınmanın temel dayanak noktalarından biridir. Güçlü altyapı, etkin kamu yönetimi ve uluslararası iş birliği mekanizmaları bu vizyona destek sunmaktadır. Bölgesel barış ve iş birliği ortamının tesisi, kalkınma vizyonunun güvenlik boyutunu oluşturmaktadır. Sosyal adaletin sağlanması, vatandaş memnuniyeti ve demokratik katılımın artırılması da hedefler arasındadır. 2023-2025 dönemi, bu vizyonun inşası için kritik bir eşik olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, Azerbaycan geleceğe bütüncül, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir kalkınma perspektifiyle ilerlemeyi amaçlamaktadır.

9. Sonuç

Azerbaycan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanarak yeni bir devlet inşa sürecine girmiştir. Bu süreç, hem siyasi hem de ekonomik anlamda büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bağımsızlık sonrası yaşanan siyasi istikrarsızlık, Dağlık Karabağ Savaşı ile birleşerek ülkenin iç dengelerini ciddi şekilde etkilemiştir. Ancak 1993 yılında Haydar Aliyev'in iktidara gelişiyle birlikte devlet aygıtı yeniden yapılandırılmış,

siyasi otorite merkezi bir güç etrafında toplanmıştır. Bu dönemde atılan adımlar, Azerbaycan'ın kurumsal kapasitesini artırmış ve dış ilişkilerde etkinliğini yükseltmiştir. İlk yıllarda yaşanan krizler, sonraki on yıllarda bir öğrenme süreci olarak değerlendirilebilir. Ulus-devlet kimliğinin pekiştirilmesi, milli bütünlüğün sağlanması açısından stratejik öneme sahip olmuştur. Erken dönemlerin iç gelişmeleri, ilerleyen yıllardaki reformlara zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle 1991–2000 dönemi, geçiş sürecinin en kritik aşamasını teşkil etmiştir.

2000'li yılların başından itibaren Azerbaycan, ekonomik kalkınma politikalarına ağırlık vererek altyapı yatırımlarına yönelmiştir. Özellikle 2003 yılından sonra İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte enerji kaynaklarının etkin yönetimi, dış politikada da belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatları gibi projeler, ülkenin uluslararası konumunu güçlendirmiştir. Bu altyapı hamleleri, ekonomik büyümeyi teşvik etmiş, kamu yatırımları sayesinde işsizlik oranlarında düşüş sağlanmıştır. Petrol gelirlerinin makroekonomik dengeyi sağlamada kullanılması ise mali istikrar açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Altyapı modernleşmesi, özellikle başkent Bakü başta olmak üzere birçok kentsel bölgede yaşam kalitesini artırmıştır. Ancak enerji bağımlılığına dayalı bu modelin sürdürülebilirliği uzun vadede tartışmalı hale gelmiştir. Ekonomik gelişmeler, siyasi meşruiyetin de güçlendirilmesine katkı sunmuştur. Bu süreçte Azerbaycan, Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji denkleminin vazgeçilmez bir aktörü haline gelmiştir.

2013–2020 yılları arasında Azerbaycan, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara rağmen ekonomik ve sosyal reformlara devam etmiştir. Bu dönemde tarım ve sanayi sektörlerinde çeşitlendirmeye gidilerek petrol dışı ekonominin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda sağlık ve eğitim alanlarında da iyileştirmeler yapılmış, insan sermayesi yatırımları ön plana çıkarılmıştır. Sosyal politikalarda hedef odaklı destek mekanizmaları benimsenmiş, dijital dönüşüm çabaları hız kazanmıştır. Devlet, özellikle kırsal kalkınma projeleriyle yerel eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamıştır. Uluslararası işbirliklerinde çeşitliliğe gidilmiş, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile uyumlu politikalar izlenmiştir. Avrupa Birliği ile ilişkiler daha çok ekonomik düzeyde devam ederken, Rusya ile siyasi koordinasyon sürdürülmüştür. İran ile karşılıklı bağımlılık esasına dayalı sınır güvenliği ve ticaret öncelik kazanmıştır. Bu dönemde yürütülen reformlar, Azerbaycan'ın bölgesel konumunu pekiştirmiştir. Aynı zamanda, toplumda refah algısını olumlu yönde etkilemiştir.

2020 yılında patlak veren İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın dış politika ve güvenlik stratejilerinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Savaş, 44 gün gibi kısa bir sürede Azerbaycan'ın askeri zaferiyle sonuçlanmış ve Şuşa'nın kurtarılması sembolik bir dönüm noktası olmuştur. Bu zafer, hem ulusal gururu hem de iç siyasi bütünlüğü güçlendirmiştir. Savaş sonrası imzalanan ateşkes anlaşması, Azerbaycan'ın bölgesel güç olarak yükselişini uluslararası kamuoyuna da göstermiştir. Türkiye'nin verdiği siyasi ve askeri destek, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın daha da derinleşmesine yol açmıştır. Rusya'nın arabulucu rolü, Moskova ile ilişkilerde yeni bir dengeyi zorunlu kılmıştır. Bu yeni dönem, Güney Kafkasya'da güç dengelerinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Azerbaycan açısından savaş sonrası süreç, yeniden inşa ve kalkınma sürecini de beraberinde getirmiştir. Karabağ'ın entegrasyonu, ülkenin uzun vadeli iç politik gündemlerinden biri haline gelmiştir.

2021 sonrasında Azerbaycan, Karabağ ve çevresinde altyapı inşası, nüfusun geri dönüşü ve ekonomik entegrasyon hedeflerine odaklanmıştır. Bu amaçla ulaştırma, enerji ve iletişim yatırımları hızla hayata geçirilmiştir. Karabağ'ın kalkınması, ulusal bir proje olarak ele alınmış ve kamu kaynakları bu doğrultuda seferber edilmiştir. Ayrıca, bölgesel işbirlikleri çerçevesinde Zengezur Koridoru gibi projelerle stratejik ulaştırma hatları yeniden yapılandırılmıştır. Bu gelişmeler, ülkenin jeopolitik önemini artırmakta ve Orta Asya ile Avrupa arasındaki bağlantıyı güçlendirmektedir. İç politikada ise merkeziyetçi yönetim tarzı sürerken, kamu yönetiminde dijitalleşme ve şeffaflık adımları atılmıştır. Uluslararası alanda ise barış inşası diplomasisi

yürütülmekte, Ermenistan ile normalleşme arayışları dikkat çekmektedir. 2025'e gelinirken Azerbaycan, post-savaş dönemi başarıyla yöneten bir devlet olarak yeni fırsatlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda iç ve dış politikaların uyumu stratejik önemde olmaya devam etmektedir.

Dış politikada 1991'den 2025'e kadar geçen süreçte Azerbaycan, çok boyutlu denge politikası izlemiştir. Türkiye ile "tek millet iki devlet" anlayışı temelinde derin işbirlikleri kurulmuş, özellikle savunma sanayii ve enerji alanlarında stratejik ortaklık geliştirilmiştir. Avrupa Birliği ile ilişkiler daha çok enerji güvenliği ve ekonomik ortaklık bağlamında şekillenmiş; üyelik yerine işlevsel işbirliği tercih edilmiştir. Rusya ile ilişkilerde tarihsel ve jeopolitik zorunluluklar çerçevesinde pragmatik bir çizgi benimsenmiştir. İran ile olan ilişkiler ise hem sınır güvenliği hem de enerji altyapıları üzerinden sürdürülmüştür. Çin ile gelişen ilişkiler, çok taraflılık ilkesinin bir sonucu olarak şekillenmiş ve Orta Koridor kapsamında önem kazanmıştır. Azerbaycan, dış politikada uluslararası hukuk ve egemenlik ilkelerini esas alan bir yaklaşımı benimsemiştir. Karabağ meselesinin çözümü, bu politikanın meşruiyetini güçlendirmiştir. Böylelikle ülke, bağımsızlık sonrası dış politika hedeflerine büyük ölçüde ulaşmıştır.

İç politikada ise 1991 sonrası Azerbaycan, istikrar ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesini öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda otoriter eğilimler belirginleşmiş, merkezi yönetim gücü konsolide edilmiştir. Siyasal muhalefetin sınırlı etkisi ve medya denetimi, demokratik standartlar açısından eleştiriler almasına neden olmuştur. Buna rağmen yönetim, kalkınma hedeflerine ulaşmak ve toplumsal refahı artırmak için kaynakları etkin kullanmıştır. 2000'li yıllarda yürütülen kurumsal reformlar, yönetim verimliliğini artırmada etkili olmuştur. Yargı bağımsızlığı ve insan hakları konusunda ise ilerleme kısıtlı kalmıştır. Özellikle dijitalleşme ve e-devlet uygulamaları, kamu hizmetlerine erişimde olumlu etkiler yaratmıştır. Eğitim ve sağlık alanlarındaki yatırımlar, uzun vadeli toplumsal kalkınmayı desteklemiştir. İç siyaset, ekonomik başarılar ve Karabağ zaferi ile birlikte meşruiyet kazanmıştır.

Genel olarak Azerbaycan, 1991–2025 döneminde ciddi yapısal dönüşümler geçirmiştir. Devletin yeniden inşası, ekonomik kalkınma, dış politikada etkin aktör olma ve ulusal birliğin sağlanması bu dönüşümün temel eksenleridir. İlk dönemlerin krizleri, sonrasında kurumsal öğrenmeye ve stratejik kapasite gelişimine evrilmiştir. Ekonomik çeşitlendirme hedefi doğrultusunda enerji dışı sektörlerin önemi artmış, sanayi ve tarım politikaları yeniden şekillenmiştir. Uluslararası işbirlikleri çok yönlü hale gelmiş ve jeopolitik dengeler gözetilmiştir. Karabağ'ın yeniden entegrasyonu, hem tarihsel hem de siyasi anlamda ülkenin iç dinamiklerini dönüştürmüştür. Bu süreçte elde edilen askeri ve diplomatik başarılar, ulusal kimliği güçlendirmiştir. Geçmişle hesaplaşma ve geleceğe yönelme arasında kurulan denge, Azerbaycan'ın stratejik vizyonunu şekillendirmiştir. Sonuç olarak, 2025 itibarıyla Azerbaycan, bölgesel bir güç olarak istikrar ve kalkınma arasında denge kurmayı başarmıştır.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Azerbaycan'ın gelecekteki başarıları, mevcut kazanımlarını sürdürülebilir kılmasına bağlıdır. Siyasi reformların, demokratikleşme ve hukuk devleti yönünde ilerlemesi, uzun vadeli istikrar açısından önem arz etmektedir. Ekonomik olarak ise dijital dönüşüm, yeşil kalkınma ve küresel ticaret entegrasyonu yeni fırsatlar sunmaktadır. Dış politikada dengeli ve çok yönlü yaklaşımın devamı, bölgesel barış ve işbirliğini güçlendirecektir. Karabağ sonrası dönemde toplumsal uzlaşa ve birlikte yaşama kültürü geliştirilmeli; bölgedeki tüm grupların sosyal ve ekonomik entegrasyonu sağlanmalıdır. Eğitim ve inovasyon yatırımları, genç nüfusun potansiyelini açığa çıkaracaktır. Kamu yönetiminde şeffaflık ve katılımcılık, yönetim kalitesini artıracaktır. Bu bağlamda, 1991–2025 dönemi Azerbaycan için sadece bir geçiş değil, aynı zamanda bir kurumsallaşma ve kimlik inşası sürecidir. Bu sürecin devamında, ülkenin küresel sistemde daha etkin ve saygın bir konuma ulaşması mümkündür.

Kaynakça

- Akdoğan, S. (2007). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri (1991-2000)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Babali, T. (2005). Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan main oil pipeline project. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 10(4), 29-60.
- Babayeva, V. (2013). *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bal, H. ve Alper, E. A. (2010). Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 345-359.
- Çeliksoy, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü ve Türkiye-Azerbaycan İşbirlikleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 126-133.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A. & Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ savaşı sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- Hasanov, İ. (2003). Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dış politikası (1993-2001). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İdris D. (2008). *Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattının Türkiye açısından önemi. Bölgesel sorunlar ve Türkiye sorunlar-tehditler fırsatlar*. (1. Basım). Kahramanmaraş: KSÜ Yayınları.
- Kerimov, B. (2007). *Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikası (1993-2003)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kiş, E. (2022). Bir tarafta pandemi, diğer tarafta savaş: Tarihi ve siyasi yönleri ile “2020 Dağlık Karabağ Savaşı”. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-8.
- Mammadov, J. (2008). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan eğitim sistemindeki değişim ve gelişmeler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mikail, H. E. ve Tazegül A. (2012). *Türkiye ile Azerbaycan siyasi ve ekonomik ilişkileri (1990-2005)*. (1. Basım). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Muradov, R. (2004). Azerbaycan'ın ekonomik yapısı, potansiyeli ve yatırım imkanları. (1. Basım). Ankara: Uşak Yayınları.
- Öraz B. S. (2016). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 247-250.
- Sancak, İ. (2018). Bağımsızlık sürecinde Azerbaycan ve haziran darbesinin dış politikaya etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 57-71.
- Taşdemir, H. (2024). Azerbaycan'ın Denge Politikası, II. Dağlık Karabağ Savaşı Ve Türkiye. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 9(1), 37-59.
- Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan dış siyasetinde bağımsızlık sonrası yıllar ve Karabağ problemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 69-93.